

KENYERES ZOLTÁN

Ady Endre

jelentősége? – jelentése?

1939-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézet professzor emeritusa, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2018. 11. számunkban közzöltük.

Hogyan szólítja meg Ady költészete a mai olvasót? Nem szólítja meg. Mi életművének a mai jelentősége? Attól függ. Mindenesetre ő írta ezt a három verset: *Az Úr érkezése*, *Tiltakozni és akarni*, *A ló kérdez*.

De kezdjük előlről.

✱

„Az irodalom történetnek megvan a saját kollektivitás-ténye: az irodalmilag műveltek (írók, olvasók) folyvást alakuló, másnemű közösségeket is magába feloldó s történetileg változó kollektivitása” — írta Horváth János hosszú évtizedekkel azelőtt, hogy a befogadástétika divathulláma elérte volna a hazai irodalomtörténet-írást. A művészeti alkotások mindig egy adott korban élő kollektivitásban, az akkor élő művelt emberek, művészek, műértők, kritikusok, olvasók, nézők, hallgatók és a magukat hozzáértőnek mutató sznobok közösségében fejtik ki hatásukat. Pontosabban szólva ez a közösség szólítja meg őket. Mert nem a művek szólnak hozzánk, hanem mi szólítjuk meg a műveket, a művek önmagukban némák, nem tudnak beszélni, mi emelünk ki közülük néhányat, mi hagyunk feledésben másokat, mi állítunk fel fontossági sorrendeket, mi vetünk új értékhangsúlyokat. Közülünk kerülnek ki a hangadók, tekintélyek, celebek, akik ráveszik a többieket, merre fordítsák tekintetüket. És nem egy ilyen kollektivitás van, több is verseng egymással ugyanabban az időben. A nagy irodalmi életművek elismerése vagy éppen alábecsülése mindig az értelmiségi elitszoportok éppen uralkodó eszméi szerint történik.

✱

Amikor Horváth János a nemzeti klasszicizmus (Toldy, Gyulai, Beöthy) ízlésvilága felől 1910-ben megírta első könyvét (*Ady s a legújabb magyar líra*), elismerte ugyan Ady jelentőségét, mégis arra figyelmeztette konzervatív olvasóit, hogy az újabb magyar líra rossz útra tért, s a mérték továbbra is Arany János kell, hogy maradjon. Ne Ady legyen. 1921-ben újabb könyvet írt a kérdésről *Aranytól Adyig* címmel, a mértéknek még mindig Aranyt tartotta, de már oldott a szembeállítás szigorúságán. Évekkel a híres Berzeviczy–Babits-vita előtt konstataulta az irodalom és a szellemi élet végletes kettéosztottságát, s a két pólusra szakadást — visszavezetve a 19. századon végighúzódó ortológus-neológus vitáig — már nem látta feloldhatónak. De tapasztalva az Ady-pártiság és a kezdődő Ady-kultusz térnyerését, arra az álláspontra he-

lyezkedett, hogy Adyt le kell választani a Nyugat nem-magyar, nem elég nemzeti, sőt nemzetellenes tendenciáiról. Az Arany utáni időket továbbra is a nemzeti szellem hanyatlásának látta, akárcsak Szekfű Gyula egy évvel korábban, 1920-ban megjelent nagy ideológia-teremtő munkájában, a *Három nemzedékben*. Horváth János véleménye később fokozatosan oldódott, és 1942-ben megjelent költői antológiájában, a *Magyar versek könyvében* már harminc verssel szerepeltette Adyt, a legtöbb verssel az Arany utáni időkből.

*

A századelőn létrejött egy másfajta „irodalmi kollektivitás”, egy másféle ízlésvilág és világnézet közössége, amely mást keresett és mást talált, mást hívott elő Ady költészetéből, mint a nemzeti klasszicizmus hívei. Az ő tájékozódásuk, az ő érték-igényük teremtette meg a Nyugatot, amely harmincnégy éven át több volt, mint irodalmi folyóirat: a polgárosult, európai kitekintésű magyar szellemiség hangját szóltatta meg. Adyt tárt karral fogadták, és nem állították szembe Arany János klasszikus örökségével. „Sok fanatikus barátja van s temérdek fanatikus ellensége. Emberek: ez Valaki! Megmondom ki: a legnagyobb magyar költő: Ady Endre. Az ő verseit mohó gyönyörűséggel olvasák a magyar modernek és fogcsikorgató ellenkezéssel a szívós maradiak. Igen, a maradyak!” — kezdte az *Új Versekről* szóló és annak nyilvános megjelenése előtt írott recenzióját Juhász Gyula, 1905 decemberében a kolozsvári *Új Század* lapjain. S ezt a hangütést folytatta az 1908-ban meginduló *Nyugat*. Első évfolyamában 43 versét, 6 novelláját és 2 publicisztikai írását közölte. 1909-ben Fenyő Miksa már tanulmányértékű hosszú írásban jelentette ki, hogy „Petőfi óta nem jött költő, kinek lyrájához több közünk lett volna, mint Ady Endrééhez”. Karinthy már az Ady-kultusz felívelésekor fanyalgóan szellemes cikket írt Ady „karrierjéről”, később a 20-as évek végén Kosztolányi próbálta megtépázni túláradó nimbuszát. Hasztalan. A *Nyugat*, bárki szerkesztésében működött, akár Osvát Ernő, akár Móricz Zsigmond, akár Babits Mihály állt az élén, fenntartotta az Ady-pártiságot, mint a gyökeres magyar szellemiség és egyszersmind az európai ott-honlét emblémáját, szimbólumát, valóságos megtestesülését.

*

A népi írók mozgalma is alapvetően Ady-párti volt. Ady-képüket kiegészítették szegénység-feltáró plebejus indulatukkal, amire a *Nyugat* köre kevésbé érzékenyen figyelt. De ők is mindenestül elfogadták Adyt, hitével, istenes verseivel, szerelmi költészetével és társadalmi-politikai kritikáival együtt. Ők is szembeszálltak azokkal a konzervatív nézetekkel, hogy Ady eltávolodott volna a nemzeti értékektől. „Nincs többé külön Ady és magyarság. Ady és múlt: beteg megtárgulással ő az egész magyarság, az egész múlt, a magyar fátum megteljesedése. Minden nagyszerű időtlensége, vére, temperamentuma, fizikai mivoltának rejtelmes bonyolultsága: minden ennek a fajtának

és ennek a múltnak teljes szintézise.” (Szabó Dezső: *Egyenes úton*. 1920, 71.) „A magyar sors senkinek a szemében sem tükröződött kegyetlenebbül, de szebben sem. Nemesebb értelmet senkiben sem nyert, mint benne, aki értelmetlenségét keseregte. Nem minden írónak van joga hozzá, hogy magát népével azonosítsa; Adynak volt.” (Németh László: *Tanú*, 1934. június, 161.) Volt elvi különbség a nyugatosok Ady-kultusza és a népi táboré között, ők nem annyira a „Nyugat ellen Nyugatot hozz” Adyját méltatták, mint inkább az „Ond vezér unokáját”. Féja Géza így írt: „S a legnagyobb magyar társadalmi költő, aki ‘magyar Marseillesek’ tömegét írta, már nemcsak a nép költője merészelt lenni, mint Petőfi, hanem a dzsentris társadalomban annyira lenézett ‘uccáé’ is, meglátta fajtájának legmélyebb szellemi hivatását: a germánnál, szlávnál s latinnál ősbibb, tehát a többi európai népnél mélyebb, öregebb keleti örökségünk felszabadításában.” (Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora*. 1943, 154.)

*

Amikor Féja Géza ezeket a sorokat írta, akkor már három éve Moszkvában megindult az Új Hang című folyóirat, s elkezdődött egy új irodalomtörténeti ideológia értékrendjének kidolgozása. Lukács György még 1909-ben jelentős tanulmányt írt Adyról a Huszadik Század hasábjain (a korai Ady-recepció alighanem legjelentősebb tanulmányát), s avval kezdte értekezését (amely aztán elsősorban a misztikus Adyról folytatódott), hogy „Ady mégis elsősorban a magyar versek Adyja, a forradalom nélküli forradalmárok poétája”. Most Révai Józseffel együtt dolgozva a „magyar versekről” átkerült a hangsúly a forradalom szóra. „Ady Endre a forradalom költője volt. Nem holmi ‘szellemi’ forradalomé, nem pusztá ‘művészi’ forradalomé, hanem az igazi, komoly népforradalomé. Első szava, amit a magyar irodalomba és publicisztikába beköszöntve kiejtett a száján és utolsó szava, mely a már haldokló költő ajkáról a háború vége felé elrebbent, a forradalom volt” — írta 1940-ben Révai József. Révai nem mindenestül fogadta el Adyt, a szimbolistát határozottan elválasztotta a forradalmártól, s Ady „két lelkéről” írt. Évtizedekbe telt, mire a szovjet típusú szocialista rendszert támogató marxista szempontból (mert többféle marxizmus van) fel lehetett dolgozni a teljes Adyt. Király István hatalmas, négykötetes monográfiája (1971–1982) egyesítette a művészforradalmárt, a népforradalomárt, az istenes költőt, és visszahozta a „magyar” költőt is.

A nemzeti klasszicizmus értékvonala a Vörösmarty–Petőfi–Arany triászra épült. A marxista irodalomtörténet-írás is kidolgozott egy értékvonalat. Kihagyta az élről Vörösmartyt és Aranyt, de hozzáírta a sorhoz két nevet, Adyét és József Attiláét. (Ennek dacára az 50-es évek első felében én részletesebben tanultam az iskolában Vörösmartyt és Aranyt, mint a mai diákok, mint az unokáim.) Az 1948-ban bekövetkezett hatalmi fordulatot követően hivatalossá vált és megrögzült az Új Hangban felvázolt irodalomtörténeti kánon, ma-

guk mellé véve még a prózából Móricz Zsigmondot. Szó, ami szó, a legjobb írók közül válogattak. Az értelmezések kötelező egyoldalúsága az 1960-as évek derekáig, második feléig tartott. Attól kezdve megjelentek másfajta hangsúlyok is. Rónay György már 1965-ben egy franciák számára írott tanulmányában külön alfejezetet szánt Ady istenes verseire. 1963-ban pedig megjelent, igaz, Amerikában, Vatai László nagy monográfiája, mely középpontjába állította az istenes Adyt, diametriális ellentétben Révai idézett szavaival: „Valóban az Isten szörnyetege volt. — Színe előtt állt egész életében. Hozzá való viszonyulása kettős: a bűnbánat alázatával s a megváltó gőgjével nézett vele szembe. De életének első és végső szava föltétlenül Isten volt.” (Vatai László: *Az Isten szörnyetege*. Occidental Press, 1963, 233.)

*

Vélhetnénk, 1989 után elérkezett az idő, hogy a felszabadult kérdezőhorizontok felől egymás után sorakozzanak Ady hatalmas életművének új és új szempontú feldolgozásai, elemzései, értékelései. De nem ez következett be. Az irodalom hatását irányító értelmiség már a politikai fordulat előtt, az 1970-es évek végétől, az 1980-as évektől kezdve fokozatosan eltávolodott a korábbi kánon-felfogásoktól. Eltávolodott Petőfitől, eltávolodott Móricztól, és eltávolodott Adytól is. Csak József Attilától nem, ő megmaradt az idők tragikus hívó hangjának. Őbenne magára ismer minden magát elveszejtő időszak, amikor már csak a „reménytelenség bátorsága” marad meg, hogy egy mai filozófus szavát vegyem kölcsön. Ady meghalt, mire eljuthatott volna a reménytelenségnek erre a fokára. Mára gyökeresen megváltozott az olvasóközönség olvasmányt-váró ízlése. Márai 1939-ben még „elsőrendűen politikai jelenségnek” nevezte Adyt, a mai olvasó viszont nyelvi játékokban, intarziás kitalálósdiokban keres menedéket a politika elől, s a nyílt állásfoglalásra készítő fogalmazás helyett az irónia kettős értelmű beszédformájához vonzódik, a tudatlanság tettetéséhez, a komolyan mondástól való elforduláshoz. Ady pedig — igaz, ami igaz — alapvetően nem ironikus volt, hanem a „protestáló hit és küldetéses vétó” költője. Szeretett leírni ilyen romantikus, emelkedett, pátoszos nagy szavakat, mert az ő összeomló világa mögött még kirajzolódtak, egyre távolodóban, de még kirajzolódtak a felvilágosodás és a 19. század nagy emberi ígéretei. A pátosz — és itt nem a retorikus, hamis pátoszlól beszélek —, a pátosz a szenvedés görög szava, és aki szenved, változtatni akar. A közömbösek és beletörődők félnek a pátosztól, mert a pátosz felhívó és figyelmeztető hit. Ady nem fordult az „abszolút negativitás” hegeli-kierkegaard-i iróniájához, nem vélte úgy, hogy az idő fölött nincsen semmi. Neki még maradtak hitei, s ezeket utolsó éveiben keserű rezignációba burkolva próbálta elmenekíteni a még rosszabb idők elől. Az idők fölé. Ma újra nem kis elszántság kell ahhoz, hogy ezt az értékeit őrző Adyt megszólítsuk, amikor álnemzeti jelszavak röpködnek, és modernkedő fanyalgások próbálják útját állni.